

Світлана Лук'яничук, Микола Нагірний, Олександр Савчук

НАЦІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ІСТОРИКО-МОВНИЙ АСПЕКТ

У статті на основі критичного аналізу розглянуто основні віхи національного розвитку хорватських українців.

Ключові слова: *русини-українці, Хорватія, ідентичність, мова.*

Проблеми діяльності українських національних меншин у різних країнах у наш час набувають особливої значущості у сфері гуманітарних і суспільних наук. Непрості умови національного розвитку українців як етносу зробили значний вплив на життєдіяльність українців за кордоном. Проблеми виникають у визначенні національної ідентичності, намаганні протиставити сучасній самоназві етносу “українці” більш ранню назву “русини” та спекуляціями різного ґатунку щодо окремої т. зв. “русинської етнічності”. Розглянемо це питання на прикладі Хорватії, яка визнає т. зв. русинів як одну із 22 своїх національних меншин.

Теоретики етно- та націєтворчих процесів виокремлюють певну кількість ознак та особливостей, притаманних етнічним спільнотам. Так, Е. Сміт головними атрибутами етнічної спільноти називає такі: 1) групова власна назва; 2) міф про спільних предків; 3) спільна історична пам'ять; 4) один або більше диференційних елементів спільної культури (зазвичай включають релігію, звичаї, мову); 5) зв'язок із конкретним “рідним краєм”; 6) чуття солідарності у значної частини населення [1, с. 26].

Якщо спроектувати це на т. зв. хорватських русинів, то серед найголовніших рис їхньої регіональної (етнічної) ідентичності можна назвати: власний етнонім, прив'язаність до прабатьківщини, історичну пам'ять, мову та релігію як особливі елементи культури, національну (етнічну/регіональну) свідомість. Розглянемо ці риси докладніше.

Загалом русини й українці – два етноніми однієї національної меншини. Поняття “руснак”, “русська національна свідомість”, “русська віра”, “русська мова” різночасово адекватні поняттям “українець”, “українська національна свідомість” і т. д. [2, с. 34-35]. Під етнонімом “русини” історично розуміються жителі України-Русі ІХ–ХІІ ст.

Перехід із позиції русинства на позиції українства пережив фактично у різний час увесь український народ. На Наддніпрянщині цей процес особливо активно відбувався за Хмельниччини, у Галичині – у другій половині ХІХ ст., на Закарпатті – у першій половині ХХ ст. [2, с. 34-35]. Русинами продовжувало називати себе лише населення окраїнних українських територій, які не ввійшли до української держави [3, с. 6–9].

Тому зрозуміло, чому цей процес не зачепив т. зв. південнослов'янських русинів: у ХVІІІ ст. він ще не дійшов до Карпат, а в ХХ ст. русини були ізольовані від прабатьківщини [2, с. 34-35].

Історичні умови переселень вплинули і на збереження русинського діалекту [3, с. 6-9]. Із середини ХVІІІ ст. долину історичної області Бачка почали активно населяти переселенці з Карпатського регіону. На нові землі переселенці з Карпат принесли самоназву “руснак”, свою національну свідомість, греко-католицьку віру, національну говірку і кириличне письмо, що однозначно вказує на їхнє українське походження [2, с. 34-35].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. проходив новий етап переселень українців, переважно з території Галичини, цього разу під назвами “русини” та “українці” (або “лемки” та “галичани”) [3, с. 7].

Нині у Хорватії проживають українці, які називають себе русинами, які 260 років тому переселилися до Бачки та Срієму, 170 років тому – до Славонії; 110 років тому – на славонську територію; та ті українці з Лемківщини, які осіли на кордоні Славонії та Мославини [4, с. 11].

Для організації свого національного життя у 1919 р. в Новому Саді зібралися українські представники із південнослов'янських земель і заснували Руське народне просвітне товариство (“дружтво”). За основу літературної мови вирішили взяти місцеву розмовну, в основі якої лежала керестурська говірка [5, с. 27]. Фактично вони висловилися за народну (а не українську літературну) мову, якою щодня спілкувалися [6, с. 24]. Хоча з цього приводу велися суперечки, і рішення далось нелегко [7, с. 275–277].

Про суперечки на мовному ґрунті чітко підкреслює одне з висловлювань на зібранні: “Давно, дуже давно відорвалися від нас наші бачванські браття, але своєї народности мови не втратили! Бож всі бачванці є національно-свідомі, хоч говорять шаринським діалектом!” [8, с. 127]. Тут чітко простежується розуміння належності т. зв. бачванців до української національної спільноти.

Звичайно, українці на південнослов'янських теренах, які називали себе русинами переважно більшістю (крім невеликого кола інтелігенції, які називали себе українцями) залишилися вірні своїй давній назві, хоча й дотримувалися думки про спільність з українським народом в етнічному, історичному, культурному і релігійному аспектах. На думку Г. Такача, такий вибір виявився успішним у стримуванні швидкої асиміляції та корисним для розвитку культури, просвіти і національної свідомості [6, с. 24].

Говірка, а також матеріальна та духовна культура українців на південнослов'янських теренах стали об'єктом наукових досліджень з кінця XIX ст. Тоді ж було висунуто кілька гіпотез про походження діалекту південнослов'янських українців, які називали себе русинами. Так, В. Гнатюк вважав, що руська говірка – це один із західноукраїнських діалектів. На думку О. Соболевського, така говірка є східнославацьким діалектом. Були також припущення, за якими русинську говірку трактували як діалект польської, російської чи навіть угорської мов. А. Дуліченко навіть називав їх “югославськими русинами” і стверджував, що цей діалект – це самобутня слов'янська мікронація з окремою мовою [2, с. 34-35]. В. Чарський фактично погоджується з ним, називаючи їхній діалект “південнорусинською мовою” [9]. Д. Кузьменко взагалі русинський діалект називає мовою: “Русинська мова зовсім не схожа на ту говірку, якою розмовляють українські емігранти” [10]. М. Фейса русинську говірку ставить між західно- та східнослов'янськими мовами [11].

Така різnorodність зумовлена тим, що автори беруть до уваги більше політичні аспекти, ніж наукові дані. Справді, русинський діалект української мови має багато спільного зі східнославацькими та польськими діалектами, зокрема у фонетиці. Однак низка особливостей фонетичної структури русинського діалекту (доля праслов'янських “gv”, “kv”, рефлексія “ę” та ін.) має не до кінця з'ясоване походження, тому їх не потрібно однозначно кваліфікувати як словацькі або польські [2, с. 34-35].

Незважаючи на яскраво виражену здиференційованість бачвансько-сріємських говірок, зокрема у порівнянні з українською літературною мовою, більшість їхніх діалектних рис має паралелі у південно-західних говорах української мови, передусім у лемківському діалекті. Наприклад, бачванське “слиза”, “сльоза” – бойківське “слъза”, “слиза”; буковинське “слизіти”, “сочитис”; гуцульське “слиза”; бачванське “огень”, “вогонь” – бойківське “огень”, “огинь”; буковинське “огень” [12].

О. Тимко-Дітко вважає, що лексико-семантична група займенників у говорі бачванських українців сформувалася на українському мовному ґрунті, на його обмеженій території південно-західних говорів під значним впливом західнослов'янських мов. До прикладу: “хто”, “нічий”, “ніхто”, “дахто”, “дакотри”, “тамта”, “тамто”, “жадни”, “дзеяки”, “дзекотри” [13].

М. Жирош доводив, що пращури українців Пряшівщини (Горниці) у давнину говорили не “крава, млеко, робиц”, а “корова, молоко, робити”. Але під впливом пословачення тодішньої “карпаторуської” говірки, міжособистісних контактів та змішування населення відбувається створення нової говірки українців на південнослов'янських теренах [14, с. 17-18]. Тобто первинними для русинських говорів були саме повноголосні форми, які є характерною рисою української мови.

Суттєву відмінність між українською мовою та русинським діалектом можна пояснити тим, що українці на південнослов'янських теренах у різні часи зазнали сильних впливів польської, словацької, угорської, а в новітній час – сербської та хорватської мов [15, с. 45].

На жаль, змушені констатувати, що існують певні спекуляції над цією темою. Так, канадський історик П. Магочі просуває свою ідею про те, що нібито русини – самостійний слов'янський народ зі своєю мовою і культурою [16]. Звичайно, тут закладений принцип сепаратизму і політичні маніпуляції, які не мають нічого спільного з історичною наукою.

П. Магочі продовжив і розвинув справу чеського уряду 1919–1939 рр., який, виходячи зі своїх шовіністичних інтересів щодо українців і тодішньої політичної кон'юктури, назвав русинський діалект української мови – “русинською мовою” [17]. З цих позицій поляки донедавна називали “русинською” – українську мову загалом, а серби та хорвати визначають її як якусь “літературну мову югославських руснаків” [18].

Українська національна меншина Хорватії мала кілька варіантів назви своєї мови (“руска”, “русинська”) і власного етноніма (“русини”, “руснаки”) [19, с. 53]. Так, у тамтешній пресі писалося “Союз русинів” (“русинох”), але мова “руска”, а народ “руснаки” [20, с. 15].

Розвиток літературно-мовної традиції на базі українського варіанта церковнослов'янської мови вичерпав себе ще у XIX ст. Проте з огляду на територіальну відірваність від української метрополії та спорадичний характер контактів бачванців з їх батьківщиною, поширення в Бачці наддніпрянського або галицького варіантів української літературної мови було справою малоймовірною. Тож чи не єдиним дієвим засобом збереження національної ідентичності було олітературнення місцевої бачвансько-сріємської говірки та витворення нового варіанта української літературної мови [12].

У 1923 р. Гавриїл Костельник написав “Граматику бачванско-рускей бешеди”. У ній розроблено основні правила русинського діалекту з фонетики та морфології. Абетка бачванського варіанта української мови налічує 32 букви. Порівняно з українською, відсутня лише буква “і”, для позначення відповідного звука використовують букву “и” (звук “и” в русинській мові відсутній) [21, с. 1].

У своїх статтях Г. Костельник “Яка наша народна назва?” (1924), “Чом сом постал Українець?” (1935) він докладно (із широким залученням мовознавчих, історичних, етнографічних, фольклористичних фактів) обґрунтовує належність бачванців до українського етносу [12]. У нарисах “Дзе спада наша бешеда” (1922), “Наша бешеда” (1937) Г. Костельник порушує питання глотогенезу мови бачванських українців та доводить, що вона є діалектом української мови, який зазнав впливів і з боку польської та словацької мов [12]. Його “Граматика бачванско-рускей бешеди” ґрунтується на двох постулатах: 1) не віддалятися від українського; 2) спростити писемні правила [12].

У часовому проміжку між двома світовими війнами зміцнювалися та розширювалися контакти між емігрантами з етнічних українських земель різних міграційних хвиль. У пошуках роботи боснійські українці переміщалися до більш розвинених сільськогосподарських південнослов'янських теренів: Бачки, Срієма, Славонії. Деякі з них купували свої земельні ділянки та залишалися разом із нащадками переселенців з України XVIII ст. Встановлення тісних зв'язків між бачвансько-сріємськими українцями та пізнішими переселенцями з України пришвидшувало поширення у середовищі осіб українського походження назви “українець”, яка напередодні Другої світової війни займала сильні позиції, продовжуючи існувати разом зі старою назвою “русин” [3, с. 7].

Після Другої світової війни виникало чимало дискусій стосовно того, яку мову повинна прийняти громада бачвансько-сріємських українців – русинський діалект української мови, українську чи навіть російську. Попри велику кількість аргументів на користь української, мовою громади залишився русинський діалект [8, с. 188].

За критерієм ставлення до свого походження бачвансько-сріємських українців у другій половині XX ст. можна розподілити на дві основні течії: ті, хто визнавали свою належність до української нації, та ті, хто вважали власне походження суто “русинським”, або “руснацьким”, але не українським [8, с. 192]. Ці напрямки не лише оформилися інституційно, але й перебувають у стані протиборства, часто непримиренного: у 1990 р. було засновано Союз русинів і українців Югославії (з 2008 р. переіменовано на Союз русинів-українців) та “Руську матку” [12].

У Хорватії роль виразника інтересів цих двох груп ще у 1968 р. взяла на себе організація української діаспори під назвою “Союз русинів й українців Хорватії” (СРІУ). Позицію СРІУ бачимо у виступах його членів та очільників, а також крізь призму видавничої діяльності, зокрема у матеріалах “Нової думки” та “Віночка”. Проукраїнська політика проводиться у дошкільних і шкільних установах, культурно-мистецьких товариствах, культурних маніфестаціях, релігійних заходах [22, с. 44-45].

Важливу роль у примиренні двох груп у середовищі української національної меншини зіграв М. Киш, депутат хорватського парламенту за квотою національних меншин у 1992–1999 рр., який на запитання про відмінність між “русинами” й “українцями” відповів, що це два етноніми однієї національної меншини (“дві галузки одного дерева”). М. Киш наголосив, що в етнонімі “русини” збережено найдавніше ім'я українців та України, у якій українці, які називають себе русинами, вбачають свою прабатьківщину [15, с. 45].

В. Костельник подає терміни “рутени, русини” одними з найдавніших народних назв українців [19]. П. Чучка у своїй статті “Як русини стали українцями” обґрунтовано доводив, що “русини” – це не окремий народ, а давня назва українців [23, с. 34-37]. На сторінках “Віночка” (журналу для дітей та юнацтва української національної меншини) дітям та молоді пояснювали історію етнонімів “русин” і “українець”. Наголошувалося, що ці дві назви означають один і той самий народ [24, с. 15].

Автори чи коментатори текстів “Нової думки” часто після терміна “український” у дужках зазначали і (або) “руський” (“русинський”) [25, с. 28]. Зазначення “русською, тобто українською”, свідчить, що автори стояли на позиції, що “русини” – це українці [8, с. 232].

Фактично лейтмотивом більшості публікацій “Нової думки”, принаймні наприкінці XX ст., було твердження: “русин” – традиційна, а українець – актуальна назва того самого народу.

У публічній діяльності українці Хорватії активно використовують дві назви: як “русини”, так і “українці”. У 1999 р. відзначалося 150-річчя переселення русинів до Миклушевців [26, с. 8–10], а згодом – 100-річчя переселення українців до Хорватії [77, с. 2–7].

З метою об'єднання двох груп в українському діаспорному середовищі, СРІУ пропонує провадити заходи під назвою “русини-українці”. Водночас регіональні культурно-просвітні та мистецькі осередки часто у власних назвах використовували тільки один етнонім. Наприклад, культурно-просвітницьке товариство українців “Карпати” (Липовляни), культурно-мистецьке товариство русинів (Осієк) тощо [28].

Вдалою назвою національної меншини українців південослов'янських теренів можна вважати русини-українці, адже це підкреслює історичну тяглість етносу. Саме на засіданні культурно-просвітнього товариства (КПТ) українців Загреба (30 червня 1998 р.) його учасники проголосували за те, щоб повернутися до початкової назви товариства, почавши знову замість букви “і” використовувати дефіс: “КПТ русинів-українців Загреба”. За це проголосували всі члени товариства, крім двох, що утрималися [29, с. 17].

9 липня 2000 р. у містечку Веліка відбулося засідання управного одбору СРІУ. Серед інших розглядалося питання правильного написання етноніма меншини. Всі погодилися, що в жодному разі не треба писати “русини, українці”. Вибираючи між варіантами “русини-українці”

та “русини й українці”, присутні вирішили перенести розгляд цього питання на пізніше, а до того дотримуватися статуту СРіУ [30, с. 8].

Однак на початку ХХІ ст. такій об’єднавчій політиці було завдано удару з боку хорватської влади. 25 квітня 2001 р. було прийнято зміни до Конституції Хорватії, за якими в “Історичних основах” вже згадувалися (на відміну від першого варіанта 1990 р.) і русини, й українці, причому як два окремі народи, хоч і перелічені один за одним [31]. Таке трактування було закріплене і в останніх змінах до конституції від 16 червня 2010 р. [32]. Таким чином, використовуючи політичний складник, різні лідерські амбіції у середовищі української національної меншини і недостатню політику української держави у підтримці й розвитку українців за кордоном, сталося так, що у Хорватії фактично паралельно діють як Союз русинів й українців, так і окремі українські й т. зв. “русинські” організації. У 2004 р. в Хорватії схвалено закон про захист національних меншин, після чого було засновано окремі координаційні ради як української, так і “русинської” національної меншини в Хорватії [8, с. 242]. Окрім того, існують товариство “Руснак” у Петровцях, товариство “Руснак” у Загребі тощо.

З 2002 р., після схвалення Конституційного закону про права національних меншин, “русини” мають право на місця у Радах меншин у Вуковарсько-Сріємській жупанії, місті Вуковар, опчинах Богдановці й Томполевці, а також на місця представників меншин у місті Загреб й Осієчко-Баранському окрузі [33].

У вересні 2009 р. Рада у справах національних меншин Хорватії схвалила пропозицію Координаційної ради представників “русинської” меншини затвердити їхні офіційні символи у Хорватії. Офіційним гербом “русинів” став щит з ведмедем та елементи хорватського герба-шахівниці, а урочистим гімном – пісня “Браття-русини” [34]. Було встановлено і День “русинської меншини” – 25 травня [33; 35]. Як бачимо, політика “розділяй і владарюй” знайшла своє втілення і в середовищі української національної меншини.

Тільки як політичне підігривання хорватській владі оцінюємо заяву І. Мудрого, віце-президента Координаційної ради представників т.зв. “русинської меншини” про те, що “русинські символи мають велике значення, оскільки вони є вираженням окремішності русинів щодо українців” [33]. Хоча проведений історико-мовний аналіз свідчить про те, що “русини” – давня історична назва українців, українська меншина на південослов’янських теренах сформувалася внаслідок переселень українців з своїх етнографічних територій, а русинська говірка – це діалект української мови.

Перспективно було б для двох груп української національної меншини у Хорватії, незважаючи на різні політичні й національні провокації з темою т. зв. “русинства”, з боку влади і провладних громадських організацій не залишатись без підтримки “материнської” держави та з огляду на власну нечисленність, сучасні процеси глобалізації, асиміляції, відсутність імовірних мігрантів із прабатьківщини як джерела поповнення діаспори знайти всі потенційні можливості збереження українського національного “Я”. У цьому контексті важливого значення набуває і позиція України, її політика щодо збереження численних діаспор, зокрема й найдавнішої – на Балканах.

Література

- Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт. — К. : Основа, 1994. — 26 с.
- Белей Л. Югославянских руснацох и украински бешеди Карпатського району / Л. Белей // *Нова думка*. — 1991. — № 86. — С. 34-35.
- Бурда С. Участь в конференції ЕКУ / С. Бурда // *Нова думка*. — 2000. — № 112. — С. 6-9.
- Бурда С. Засідання Президії СФУЛО / С. Бурда // *Нова думка*. — 2000. — № 113. С. 9-11.
- Тимко О. Вечар и рецитал пошвечени 160-рочници од приселєня Русинох до Горватскей / О. Тимко, Е. Барич // *Венчик-Виночок-Vjencić*. — 1995. — № 16/17. — С. 25-30.
- Такач Г. О питаню такволаней українізації Русинох Пряшивщини / Г. Такач // *Нова думка*. — 1993. — № 98/99. — С. 22-24.
- Лабош Ф. История русинох Бачки, Сриму и Славонии 1745-1918. / Ф. Лабош // Вуковар. — 1979. — С. 275-277.
- Румянцев О. Галичина-Боснія-Воеводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1990 роках / О. Румянцев — К., 2008. — 242 с.
- Чарський В. Южнорусинский язык в свете языковых контактов : лингвогенетический аспект [Електронний ресурс] / Чарський В. // Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/yuzhnorusinskii-yazyk-v-svete-yazykovykh-kontaktov-lingvogeneticheskii-aspekt> — Назва з екрану.
- Кузьменко Д. Русинська мова [Електронний ресурс] / Д. Кузьменко // Режим доступу: <http://www.mova.info/Page2.aspx?1=107> — Назва з екрану.
- Фейса М. Основни характеристики руского языка у поровнаню з другима славянскими языками [Електронний ресурс] / М. Фейса // Режим доступу: http://rusinistika.com/publ/istorija_rusin_voevodiny/osnovni_kharakteristiki_ruskogo_jazika_u_porovnanju_z_drugima_slavjanskim_jazikami/2-1-0-2 — Назва з екрану.
- Белей Л. Українці та українська мова на Балканах [Електронний ресурс] / Л. Белей // Режим доступу: <http://www.ethnos.lemky.com/history/292-ukrayinci-ta-ukrayinska-mova-na-balkanakh.html> — Назва з екрану.
- Тимко-Дітко О. Займенники у говорі бачванських руснаків [Електронний ресурс] / О. Тимко-Дітко // Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/spml/2008_12/47tymko.pdf — Назва з екрану.
- Тимко О. Актуална розгварка зоз Мироном Жирошом / О. Тимко // *Нова думка*. — 1999. — № 109 — С. 17-21.
- Zidarić V. Multicultural Reality and Perspectives in Croatia / V. Zidarić // *Нова думка*. — 1998. — № 105. — С. 45.
- Магочій П.-П. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів / П.-П. Магочій [пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; сюжетні комент. до іл. В. Падыяка]. — Ужгород: Вид-во В. Падыяка, 2006. — 120 с.
- Славянские микроязыки [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://slawianie.narod.ru/str/jazyk/mikro.html> — Назва з екрану.
- Чучка П. Русинська мова [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um87.htm> — Назва з екрану.
- Костелник В. Рускоц (“русинство”) на Горнници и у шведе / В. Костелник // *Нова думка*. — 1991. — № 86. — С. 53.
- Гаргаї Ц. Години руского языка / Ц. Гаргаї // *Венчик-Виночок-Vjencić*. — 1995. — № 16/17. — С. 15; Пап А. Як ше Руснаци селили / А. Пап // *Венчик-Виночок-Vjencić*. 1995. — № 16/17. — С. 21.

21. О писму и языку горватских Русинох // Венчик–Віночок–Vjenčič. — 1994. — № 14/15. — С. 1.
22. Бурда С. Слово представників Союзу на Всесвітньому форумі українців / С. Бурда, В. Сікорський // Нова думка. — 1992. — № 94/95. — С. 44-46.
23. Чучка П. Як русини постали українці (II) / П. Чучка // Нова думка. — 1990. — № 83. — С. 34–37.
24. Латяк Д. Чом наша назва Русини-Руснаці / Д. Латяк // Венчик–Віночок–Vjenčič. — 1997. — № 19. — С. 15.
25. Удвари и фразеологийни словник лемковских (русских) диялектох // Нова думка — 1991. — № 88. — С. 28.
26. Бучко А. Програма з нагоди означованя 150-ей рочніці од приселєня Руснацох до Миклошевцох / А. Бучко // Нова думка. — 1999. — № 109. — С. 8–10.
27. Бурда С. Маніфестація “100 років українців у Хорватії” / С. Бурда // Нова думка. — 2000. — № 113. — С. 2–7.
28. Ukrajinske organizacije u Republici Hrvatskoj [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/croatia/cro/publication/content/44243.htm> — Назва з екрану.
29. Бурда С. Звітне зібрання КПТ русинів і українців Загреба / С. Бурда // Нова думка. — 1998. — № 104. — С. 17.
30. Такач Г. Хронологийни препатрунок роботи Союзу Русинох и Українцяx РГ од 1. юлія по 31. августа 2000 року / Г. Такач // Нова думка. — 2000. — № 113. — С. 8.
31. Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst) [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232289.html> — Назва з екрану.
32. Promjena Ustava Republike Hrvatske (2010.) [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://hr.wikisource.org/wiki/Promjena_Ustava_Republike_Hrvatske_%282010.%29 — Назва з екрану.
33. Lipovac M. Warholovi sunarodnjaci izborili svoju posebnost [Електронний ресурс] / М. Lipovac // Vijesnik. — 2010. — 6 veljača. — S. 28 — Режим доступу до журн.: <http://www.vjesnik.hr/html/2010/02/06/Clanak.asp?g=tem&c=11>. — Назва з екрану.
34. Zapisnik sa 33. sjednice Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.savjet.nacionalne-manjine.info/docs/33ZAPISNIK.doc> — Назва з екрану.
35. Zagrebački Rusini prvi put proslavili Dan Rusina u Republici Hrvatskoj [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.rusinizg.hr/Hrvatski/1.Dan_Rusina_RH/Proslava/Dan_Rusina_RH.html — Назва з екрану.